

Cumhuriyet'e Aktarılan

Prof. Dr. Sami SELÇUK

Eski Yargıtay Birinci Başkanı

Eski İ. D. Bilkent Ü. Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Su anda bu yazıları kaleme alırken geçmişimizde yaşadıklarımızı düşündüğüm, Cumhuriyete aktarılan mirasa ve halkıma baktığım zaman, insanın, kendisini kendi kusuru ile mahkûm ettiği ergin olmayış durumundan kurtulup kendi aklını kullanarak düşünmesi, aklını başkalarının yönetimi altında tutmadan kullanma kararlılığını ve yürekliliğini göstermesi, kendisini ergin olmayışa mahkûm etmemesi, “Sapere aude!” yani “kendi istencinle aklını kullanma yürekliliğini göster!” (Kant) anlamına gelen Aydınlanma çağını hiçbir dönemde yaşamamış olan toplumumuzda yukarıda sergilenenler, çoğu zaman beni hiç şaşırtmıyor, şaşırtmamaktadır da.

Her şeyden önce şu nokta asla unutulmamalıdır. Büyük Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin geçmişinde, en iyi dönemlerin adil hükümdarlar dönemi, kadılığın (yargıçlık) peygamberlik mesleği ve saraydan sonra gelen en önemli ve güçlü kurum olduğu belirtilmekle birlikte, İslam dışı olarak görülen Batınlık, İsmailiye ve Şiiiliğin yayılmasını, mezhep çatışmalarını, görüşler kargaşasını önlemek, Sünniliği ve buna dayanan fikhî egemen kılmak amacıyla kurulan bir “nizamiye medreseleri” bulunmaktadır.

Bu okulların başına da, güvenmediği “akıl”ı dışlayan, vahyi, nübüvveti kısacası inandığı “nakil”i temel alarak bütün bilimleri ve kaynaklarını Tanrı odaklı Kur’an’a ve İslam’ın “mutluluk çağı”na (asr-ı saadet) bağlayan, bu yüzden matematiği, mantığı, doğa bilimlerini, tıbbı ve felsefeyi kâfirlik olarak görüp bunlarla uğraşanların öldürülmelerini bile öneren; Sünnî İslam’ın akıl yerine nakilciliği ve nasçılığı (dogmatizm) temel alan Eş’ari geleneğini ve Şafîileri izleyen, öbür mezhepleri düşmanlaştıran; inanç zayıflığını, yoldan sapmanın sorumluluğunu, Mu’tezile gibi akılcı akımlara, felsefe, tasavvuf ve Batınıliğe yükleyen, biricik kaynağın vahiy olduğunu savunan, kökleşik Grek kültürünü, özellikle Platon ve Aristoteles’in düşüncelerini benimseyen, yapıtları Batı üniversitelerinde on sekizinci yüzyıla değin okutulan Farabi (870-950) ile İbn-i Sina’yı (980-1037) kâfir olarak duyurup yasaklayan; felsefenin tutarsızlığı (Tehafütü’l-Felasife) savıyla, yalnızca felsefenin değil, matematik, mantık, fizik, gökbilim gibi bilim dallarını bile “bid’at” (sonradan uydurma) olarak görüp bunlara karşı çıkan, böylece İslam dünyasında salt dine ve inanca dayanan hukuk dışındaki anlayışa ve başka bilimlere kapıları kapatarak ve bunlarla uğraşanların öldürülmelerinin kutsal görev (vacip) olduğunu belirterek gelişmeyi kesinlikle durduran, uzun sürecek yıkıcı bir Ortaçağın süregelen (müzmin) kapılarını açan, hukukta “içtihat kapısını kapatma”da en kalıcı ve yıkıcı görevi üstlenen İmam-ı Gazzâlî (1058-1111) getirtilmiş, böylece hukukta yaşanması olası doğal ve olumlu evrim engellenmiştir. Nizamiye medreselerindeki bu anlayış ve öğretim de olduğu gibi Selçuklulardan Osmanlı’ya geçmiş; akılcı, bilimi ve felsefeyi yasaklayan bu durum, Vehhabilik sayesinde bir bakıma Cumhuriyet’e değin sürmüştür.

Bu medreseleri kurmanın ve Gazzali’yi atamanın sorumluluğu ise, hiç kuşkusuz, “Siyasetname” adlı yapıtıyla Machiavielli (1469-1527) gibi bir politika kuramcısı olan, elli iki yıl devlette görev yapan, Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah’ın başveziri, siyasetçi, eğitimci Nizamü’l-Mülk’e (Ebu Ali Kıvamuddin Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî, 1018-1092) aittir.

Oysa İslam, her şeyden önce çağcıl ulusların ortaya çıkışını kolaylaştıran kimi temel etkenleri içinde barındıran bir dindir. Nitekim Kur’an, Hucurât suresinde toplumsal başlıkları tanımış, bu başlıkların “ümme” kavramı içinde bir arada yaşamalarını kolaylaştırmıştır.^[1]

[1] Kemal H. Karpat, *İslâm’ın Siyasallaşması*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), XII.

Buna karşılık Batı'da, Kurtuba'da doğan Endülüslü bir Arap felsefeci, hekim, hukukçu, matematikçi olan İbn Rüşd (1126-1198), Platon ve Aristoteles'in yapıtlarını Batı'ya tanıtmış, Rönesans'ın kapısını aralamış, vahiy (inanç) alanı ile akıl ve bilim alanını ayırarak aklın ve vicdanın özgürleştiği laik temele dayanan bir öğretimi öngörüp savunmuş; tutarsızlığın tutarsızlığını (Tehafütü't Tehafüt) belirterek Gazzali'ye meydan okumuş; "köşesine çekilenler" anlamına gelen "Kelamcılar" a katılmış; Mu'tezile geleneğini izleyerek tanrısal esin (vahiy) ile bilimde vazgeçilemez bir kaynak olan akıl ve felsefeye dayanarak Eski Yunan felsefesiyle Avrupa'yı aydınlatmış, Rönesans'ı yaratanların yanında yer almıştır.

Evet. Batı, İbn Rüşd'ü anlayarak bu "Yorumcu" nun (Averroes) izini sürerken; Doğu, dolayısıyla Osmanlı, inancı sarstığını ileri sürerek onu bilim ve din dünyasından dışlayıp kovmuş, kitaplarını yasaklamış, medreselerde yalnızca salt inanca dayanan Gazzali'nin görüşlerine yer vermiş; bütün bunların sonucunda bir bakıma söz konusu Ortaçağ yirminci yüzyılın başlarına değin sürmüştür.

Bütün bunların sonucu ise şu olmuştur: İslam ve Türk dünyasında İbn Rüşd gibi düşünürler ve onları izleyenler yasaklandığından Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi; dolayısıyla bilim, ilke ve kavramlarıyla Batı hukuku ve uygulaması da hiç mi hiç yaşanmamıştır.

Kanımızca Gazzali'nin izleri, en azından yöntem olarak, Doğuda günümüzde de egemendir. Kısaca Katoliklik, nasıl İsa'nın yitirilmesine yol açmışsa (Dostoyevski), Gazzali de İslam'ın çağcillaşmasını engellemiştir.

Ayrıca içinde belirtelim ki, bu bağlamda günümüz Türk insanının, özellikle hukukçusunun tarihsel görevi, sürekli öğrenerek ve kendisini eğitip yenileyerek bu izlerden kurtulmak olmalıdır.

Tarihimiz, bu izlerden kurtulamamanın üzücü örnekleriyle doludur.

Yıl 1515. I. Selim (Yavuz) kitap "basım aygıtı" nı (matbaa), yani Umberto Eco'nun deyişiyle "bir gerçek demokratik devrim" i yasaklamıştır. Ancak Rumlara, Ermenilere, Yahudilere yasak değildir, bu aygıt. Onlar, okumayı, yapıtlar yayımlamayı, hatta çevriler yapmayı sürdürmüşlerdir. En önemlisi de dillerinin sözlüklerini yazıp basmışlardır. Oysa on birinci yüzyılda Karahanlı Türklerinden Yusuf Has Hacib'in (1017-1077) yazdığı Kutadgu Bilig dışında Türk yazarları Türk diline çok az eğilmişlerdir. Gerçekten ilk Türk dilbilgisi kitabı, bilimsel değeri tartışmalı da olsa, Kanuni'nin sadrazamı

İbrahim Paşa'ya 1530'da sunulan Bergamalı Kadri'nin yazdığı kitaptır: "Müyyesiret-ül-Ulûm."

Daha sonraları yabancı yazarlarca bilimsellik açısından daha güçlü kitaplar yayımlanmıştır. Bunların arasında 1667'de Paris'te yayımlanan Pierre d'Albeville'in, 1829'da Budapeşte'de yayımlanan J. K. Besse'in, özellikle de 1921'de Paris'te yayımlanan Jean Deny'nin yapıtları çok önemlidir.

Görüldüğü üzere, bu dönemlerde Türkçenin bilimsellik açısından dilbilgisi, daha doğru terimle gramer yapıtlarını yazanlar, yalnızca yabancılardır. Zira Türk halkının, hatta bilim insanlarının dille, dilbilgisiyle ilgileri hiç denecek denli yetersizdir.

1548 yılında kimi olaylar karşısında divanı toplayan padişah, "bunun nedeni nedir?" diye sormuştur. Yanıt, çok bilgisizce ve hem saçma hem de geçeğin tam tersidir ve de gülünçtür: "Bunun nedeni, fen bilimleri. Fen bilimlerini yasaklayalım, sadece dine yoğunlaşalım!?"

Bunun üzerine padişah, fen bilimlerini kesinlikle yasaklamıştır.

Elbette akla dayanan, matematiğe dayanan fen bilimlerini yasaklarsanız çok şeyler yitirir, öbür uluslarla yarışamaz; uygar dünyaya yetişemezsiniz.

Nitekim de öyle olmuştur.

Osmanlı döneminde bunun ilk ayrımına varan yazar, bildiğimizce Kâtip Çelebi'dir (1609-1657). 1656 yılında yazdığı "Mîzânü'l-Hak Fî İhtiyârî'l-Ehakk" (En Doğruyu Seçmek Amacıyla Hak Terazisi / Tartımı) adlı yapıtında yazar, dönemindeki kısır çekişmeleri, dinsel ve bilimsel çatışmaları ele almıştır. Kâtip Çelebi'ye göre, İslam'ın ilk dönemlerinde dinin arı duruluğu adına felsefeden uzak kalınmış, daha sonraları bu boşluk, çevirilerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Ne zaman ki, kültürümüzün, özellikle bir kültür bilimi olan hukukumuzun içinde bulunduğu durumu düşünsem, Kâtip Çelebi'nin yanı sıra Fransa'nın ünlü yazarı, politikacısı, tarihçisi François-René de Chateaubriand'ın (1768-1848) "Önsöz"ünde "Beşiğim mezarımdadır; mezarım beşiğimdedir" dediği "Ölüm Ötesinden Anılar" adlı yapıtında geçen aşağıdaki yargısını anımsar ve kimi sorumlu tutacağımı düşünür durur ve kahrolurum:

“Buharlı gemiler ve demiryolları vererek, ordularını disiplinli kılarak, savaş gemilerine manevralar yapmayı öğreterek Türkiye’yi uygarlaştırma iddiası, Doğuya uygarlığı taşımak demek değil, barbarlığı (yabanıllığı) Batıya aktarmaktır: Böylelikle geleceğin İbrahim’leri, geleceği Charles-Martel çağına taşıyabileceklerdir.”^[2]

Bununla da yetinmiyor, yazar. Kudüs dönüşü İstanbul’da hiç kalmıyor. Gerekçesi de şu: “Bir kişinin özgür, öbürlerinin köle olduğu bir ülkede kalamam.”

Evet, bu yargı, hiç kuşkusuz çok acımasız. Ancak Avrupa Birliği’nin kapısında bekletilen günümüz Türkiye’si açısından da çok düşündürücü.

Öyleyse geliniz, sık sık öfkelenip yaptığımız gibi, yazarlara söverek onları çürütmeyelim, onların bu yargıları üzerinde düşünerek eksiklerimizi belirleyelim ve de şunu hiç unutmayalım: O dönemlerde Osmanlı’da yaşananlar, Şeyh Sâdî’nin “Padişahın görüşüne aykırı görüş bildirmek, kişinin kendi elini kanıyla yıkaması demektir” sözünü doğrular niteliktedir. Bırakınız sokaktaki insanı, sultanlarla görüşü ters düşen nice sadrazam ve şeyhülislam, bu yüzden canından olmuş; yozlaşma bununla da kalmamış, yöneticilerin hemen hepsi dilsiz şeytanlığa itilmiş, dalkavukluk ve ikiyüzlülük mesleğe dönüşerek yükseklere tırmanmanın yolu yordamı olmuş, bu durumu Şeyhülislam Yahya ünlü beytiyle şöyle dile getirmiştir:

Mescidde riyâ-pîşeler etsin ko riyâyı

Meyhaneye gel kim ne riya var ne mürai

Burada yadırganası durum şudur: Bir insan bir başkasına doğruları söyleyecek yerde yanlışları söylüyorsa, yukarı katta olanları yerli yersiz övüp alkışlıyorsa, mantığın gereği olarak, bunda bir iş, en azından bir çıkar var demektir. İşte bu mantık, gözlemlerime göre, çağını yakalayamamış kimi toplumların yönetim katlarında çoğu zaman hiç gündeme gelmemektedir.

Buna karşılık çağını yakalamış toplumlarda bunun tam tersi yaşanmaktadır. Oralarda artık kralların tükürük hokkasını taşıyıp tutanlar yoktur. Sözelimi, ABD Başkanlarından Eisenhower’ın sürekli ünlü danışmanları olmuştur. Bunlar çeşitli kesimlerden gelen, genellikle tanınmış düşünürlerdi. Görevleri de bir gün önce Başkanın yapmış olduğu işlemleri eleştirmektir.

[2] François-René de Chateaubriand, *Mémoires d’outre-tombe*, (Paris, 1977), livre XXX, chapitre 12.

Başkan, önce onları dinler, bir bakıma gereken dersleri çıkarır, daha sonra da çalışmalarına başlardı.

Bizim tarihimizde böyle bir şeyi, düşünmek şöyle dursun, düşleyemezsiniz bile. İnsanlar, birini eleştirdiğiniz zaman bugün bile sus gibilerden ceketinizin eteğini çekerler. Bunları ben, bağımsız dediğimiz yargılama erkinde bile çok yaşamışım, başkaları da çok yaşamıştır.

Bu yüzden Türkiye, itiraf ve kabul edelim ki, günümüzde bile hâlâ eleştiri çağı öncesini yaşayan, düşünce özgürlüğüne yeterince açık olmayan tipik bir doğru toplumdur; asla bir düşün toplumu değildir.

Böyle toplumlarda ise, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Mahur Beste" romanındaki kahramanın tanısı (teşhis) önünde sonunda gerçekleşecek demektir:

"Oğlum Behçet, sen bir medeniyetin iflası nedir, bilir misin? İnsan bozulursa, insan kalmaz; (zira) bir medeniyet, insanı insan yapan manevi kıymetler manzumesidir (dizge, düzen). Anlıyor musun şimdiki derdin büyüklüğünü? Cahilsin; okur, öğrenirsin. Gerisin; ilerlersin. Adam yok; yetiştirirsin, günün birinde meydana çıkıverir. Paran yok; kazanırsın. Her şeyin bir çaresi vardır. Fakat insan bozuldu mu, bunun çaresi yoktur."

Evet, sık sık değinildiği üzere, Osmanlı dönemindeki öğretim ve kültür düzeyinin evrimini basın aygıtının (matbaa) 1515'te Yavuz Selim tarafından yasaklanması ve Arap harfleri çok geciktirmiştir. Nitekim insanı dehşete düşüren aşağıdaki olay, harf devrimi başta olmak üzere devrimlerin ne denli yerinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Yıl, 1773'tür ve olay, şudur: İstanbul'da bulunan François Baron de Tott'un tavsiyesiyle Padişah Üçüncü Mustafa, matematik okulu (riyaziye mektebi) açılmasını buyurur. Okulun başına da Baron de Tott geçecektir. Kimi hendeseciler, geometriyi ve matematiği iyi bildikleri iddiasıyla bu öneriye karşı çıkarlar. Bunun üzerine bütün mühendishane müderrislerinin (profesörler) de katıldıkları bir toplantı yapılır. Baron de Tott üçgenin açılarının toplamını sorar, onlara. Müderrisler, bahriye subayları, ilkin kendi aralarında tartışmak için, neyi tartışacaklarsa, izin isterler ve daha sonra şu yanıtı verirler: "Üçgenine göre değişir." Oturumda padişah yoktur, ancak o anda iki hükümet yetkilisi de orada bulunmaktadır.^[3]

[3] Baron de Tott, *Mémoires sur les turcs et les tartares* III, (Paris, 1784), 212-215.

Avrupa'nın Aydınlanmayı yaşadığı yüzyılda geçen bu olay, gerçekten dehşet verici, bir o kadar da düşündürücü ve çok üzücüdür. Çünkü olay, Thales'ten ve Pisagor'dan yaklaşık 2.250, üçgenin açılarının toplamını Pascal'dan önce bulan Eukleides'ten 2.060; 1789 Fransız Devriminden 16 yıl önce, 1770'te Rusların Osmanlı donanmasını yakmasından üç yıl sonra yaşanmıştır.

Bu olayın bizler açısından asıl önemli ve acı anlamı nedir biliyor musunuz?

Matematik ve akla dayandığını göstermek için Akademisinin kapısına "Geometri bilmeyen buraya giremez!" (*Ageometretos medeis eisito!*) diye yazdıran ve M.Ö. 428'de ölen Platon'dan 2201 yıl sonra bile Osmanlı müderrislerinin hâlâ o kapıdan içeri girmelerinin yasak olmasıdır!

Üstelik 1730'larda Fransız Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa 1675-1747), aslında daha önceleri müderrislere matematik dersleri de vermiştir. Ancak durum hiç mi hiç değişmemiştir. Buna karşılık Batıda on yedinci yüzyılda Descartes'in başlattığı akıl çağı ürünlerini çoktan vermeye başlamış; Avrupa, Aydınlanma yüzyılını geride bırakarak sanayi devrimine doğru yol almıştır.

Aydınlanma yüzyılında ise, bilindiği üzere, bilime, felsefeye değer veren iki büyük önder devlet adamı vardır: Büyük Frederich ve İkinci Katerina. İkisi de dönemin büyük düşünürlerinden yararlanmaktadır. Büyük Friedrich, Voltaire'i ülkesine çağırmakta; İkinci Katerina, Diderot'yu bir yıl boyunca Kışlık Sarayı'nda ağırlamakta, Beccaria'yı bir ceza yasası yapması için ülkesine çağırmaktadır.

Buna karşılık akıl çağı öncesini yaşayan, ülkesini, söylencelerle (mitoloji), masallarla, yıldız falcılarıyla yönetmeye çabalayan Osmanlı Sultanı III. Mustafa, Büyük Friedrich'ten imparatorluğunu kurtarmak için üç müneccim istemektedir.

İşte bu koşullarda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bırakılan mirasın özeti, Atatürk'ün 30 Ekim 1923'te İnönü'ye yazdığı mektupta özetlenmiştir.

O'nun kullandığı sözcüklere ağırlık verir ve bunlardan önemli olanları günümüz Türkçesine çevirirsek durum şudur: Yurdun bütünlüğünü sağlayan demiryolu ve karayolu yok denecek kadar azdır. Sıtma, verem, tifo, tifüs, frengi, trahom vb. salgınlar çoktur. Bebek ölümü yüzde 60'tır. Kiremit bile dışarıdan getirilmektedir. 1912-1922 savaş yıllarında yitirilen genç kuşağın da etkisiyle her alanda uzman, dolayısıyla hekim, hemşire, hukukçu vb. çok

azdır. Rum, Yahudi ve Ermeni gibi matbaa yasağı yıkımına uğramamışlara oranla okuryazar oranı Türk soyundan gelenlerde yüzde birin bile altındadır. Okul çok azdır.

İşte bu açıklar yüzünden dört işlemde yalnızca toplama çıkarma bilenlere bile görev verilmesi zorunlu olmuştur.

Atatürk'ün kullandığı sözcüklerle birlikte özetlemek gerekirse, Cumhuriyete “geri, borçlu ve hastalıklı bir vatan”, “yoksul” ve bilimsellikten uzak, yazgıcı (kaderci, fatalist) bir “köylüler devleti” kalmış ve Baron da Tott'un anılarına göre, bir İmparatorluktan kalan bu devletin müderrisleri, hocaları, Thales'ten ve Pisagor'dan yaklaşık 2.250, Eukleides'ten 2.060 yıl sonra, yani 1773 yılında bile üçgenin açılarının toplamını bilmemektedirler.

Dolayısıyla bu koşullar altında “ucuz ve geçici çareler”e asla başvurulmayacak, “ulusal egemenliğe dayalı uygar ve özgür bir toplum yaratılarak,” “yüzyılın düzeyi” yakalanacaktır. Çünkü Ata'nın hedefi, biyolojik açıdan değil, bilimsel, felsefi ve varoluşsal açıdan yetkinliğin simgesi, kendisini aşmış, çağcıl yasalara ve ülkücü değerlere ulaşmış, özgür istençli, Nietzsche'nin kavramlaştırmasıyla “üst-insan”ı (*über Mensch*) yaratmaktır.

Öyleyse bugün, biz hukukçulara düşen bir görev bulunmaktadır: “Ulusal egemenliğe dayalı uygar ve özgür bir toplum” yaratılmış ve özellikle de hukuk alanında “yüzyılın düzeyi” yakalanmış mıdır sorularının yanıtlarını aramak ve açık yürekle, içtenlikle bunları doğru yanıtlamak.

Ancak şimdiden belirteyim ki, ben, bu soruların yanıtlarını, sunduğum verilerin ışığında daha çok okurlara bırakmaktayım.

KAYNAKLAR

de Chateaubriand, François-René. *Mémoires d'outre-tombe*. Paris, 1977.

de Tott, Baron. *Mémoires sur les turcs et les tartares* III. Paris, 1784.

Karpat, Kemal H. *İslâm'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.